

(†) Antoni Marczewski OP

Kolegium Filozoficzno-Teologiczne OO. Dominikanów, Kraków
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II, Kraków

INTERPRETACJE MOTYWU KRUKA Z OPOWIADANIA O POTOPIE

INTERPRETATIONS OF THE RAVEN MOTIF
FROM THE FLOOD NARRATIVE

STRESZCZENIE

Motyw kruka, który pojawia się w biblijnej opowieści o potopie (Rdz 8,7), nie posiada jasnej interpretacji. Artykuł przedstawia współczesne propozycje egzegetów, ale skupia się przede wszystkim na jego historii oddziaływania – w jaki sposób ten tekst zainspirował starożytne tłumaczenia, jak i tradycję w żydowskich midraszach i chrześcijańskiej homiletyce.

SŁOWA KLUCZE

kruk; Rdz 8,7;
interpretacje
żydowskie;
homiletyka
Ojców Kościoła

ABSTRACT

The motif of the raven, which appears in the Biblical flood narrative (Gen 8:7), has no widely embraced, straightforward interpretation. While the article does present some solutions proposed by contemporary exegetes, it concentrates instead on the passage's *Wirkungsgeschichte*, i.e. the manner in

KEYWORDS

raven; Gen 8:7;
Jewish
interpretations;
homilies
of the Church
Fathers

which this text inspired ancient translations, Jewish Midrashic literature, and Christian homiletics.

Podczas przygotowywania tej pracy dużą pomoc okazali mi Dorota Zawadzka i Richard Hillier, którym bardzo za nią dziękuję¹

1. WPROWADZENIE

Kruk należy do ptaków stosunkowo często pojawiających się na kartach Pisma Świętego. Wzmianki o nim można znaleźć w jedenastu fragmentach, w zdecydowanej większości należących do ksiąg starotestamentalnych. Choć, analizując faunę biblijną, nie zawsze można jednoznacznie stwierdzić, o jaki współcześnie żyjący gatunek chodzi², w przypadku kruka nie stanowi to poważnego problemu. Na obszarze stanowiącym scenę wydarzeń biblijnych występują obecnie trzy gatunki kruków: kruk *Corvus corax*, kruk kusy *C. rhipidirus* oraz kruk pustynny *C. ruficollis*³, jednak brak jest przekazów świadczących o tym, by miało to istotne znaczenie w procesie powstawania lub interpretacji przekazu biblijnego.

W Księdze Rodzaju kruk pojawia się w jednym wersie – Rdz 8,7 jako ptak wypuszczany z arki przez Noego. Na tym

¹ Niniejszy tekst jest pracą zaliczeniową powstałą w ramach wykładu ze wstępu do Pisma Świętego prowadzonego przez dr Danutę Piekarcz w Kolegium Filozoficzno-Teologicznym Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie. W celu jego publikacji został on po śmierci autora, ówczesnego studenta pierwszego roku, zrewidowany i zredagowany przez wykładowców Kolegium: Łukasza Popko OP (część biblijna wraz ze streszczeniami) oraz Damiana Mrugalskiego OP (część patrystyczna).

² Por. Gorzkowski, „Filolog czyta Biblię”, 64.

³ Por. Svensson – Grant – Mullarney – Zetterstöm, *Ptaki Europy*, 366-368.

krótkim fragmencie od wieków skupia się uwaga komentatorów i badaczy z różnych dziedzin. Stanowi on zarówno kolejną wariację na temat występującej w wielu kulturach opowieści o roli ptaków przy potopie⁴, jak i bogate źródło metafor w literaturze żydowskiej i chrześcijańskiej, zwłaszcza w zestawieniu z wodami potopu przyrównywanymi do wody chrzcielnej oraz gołębicy jako Ducha Świętego⁵. Nie ulega wątpliwości, że historia opisana w ósmym rozdziale Księgi Rodzaju, a także jej warianty, miały kluczowe znaczenie dla sposobu postrzegania kruka w chrześcijaństwie, judaizmie oraz islamie⁶.

Niniejsza praca stanowi próbę analizy, na podstawie dostępnych źródeł, motywu kruka w Rdz 8,7⁷. W pierwszej części przedstawię pokrótce kwestie związane z historią i literacką strukturą omawianego fragmentu. Następnie przyjrę się hipotezom na temat przyczyn i skutków wysłania kruka z arki. Ostatnią część poświęcę interpretacji alegorycznej, prezentowanej głównie przez pisarzy wczesnochrześcijańskich.

2. ODMIENNE BRZMIENIA JEDNEJ HISTORII

Przekaz o potopie jest szeroko rozpowszechniony na całym świecie⁸. Analizując opowieść biblijną, warto sięgnąć do starszych opisów pochodzących z tego samego środowiska kulturowego, przede wszystkim do opowiadań sumeryjskich i akadyjskich. Są to: *Eridu-Genesis* (datowane na ok. XXIII p.n.e.), *Atrahasis* (ok. XVII w. p.n.e.) i tablica XI eposu *Gilgamesz* (ok. XI w. p.n.e.). Nie ma wątpliwości,

⁴ Por. Szyjewski, *Symbolika kruka*, 72-73.

⁵ Por. Marcus, „The Mission of the Raven”, 75.

⁶ Arabski wariant opowieści o roli kruka przy potopie podaje: Szyjewski, *Symbolika kruka*, 76-77.

⁷ O ile nie zaznaczono inaczej, fragmenty z Pisma Świętego pochodzą z piątego wydania Biblii Tysiąclecia.

⁸ Por. Stachowiak, *Potop biblijny*, 13.

że starotestamentalna narracja czerpie z tradycji pozabiblijnych, samodzielnie je przekształcając⁹.

Spśród wymienionych wyżej opowieści tylko w *Gilgameszu* występuje motyw kruka. Jest on trzecim z kolei ptakiem, jaki wypuszcza z arki Utnapisztim, i jedynym, który już do niej nie wraca, co pozwala wyciągnąć wniosek, że wody potopu opadły na tyle, by można było normalnie funkcjonować. Trzykrotne wypuszczenie ptaków (nieznanego gatunku, za każdym razem w grupach) pojawia się w jeszcze jednym przekazie, mianowicie w dziele *Babyloniaka* babilońskiego kapłana Berossosa (z III w. p.n.e.).

Obecny kształt Rdz 6–9 stanowi dzieło redaktora, który w jedną całość połączył starsze chronologicznie opowiadanie powstałe w nurcie tradycji jahwistycznej (J) z wersją wypracowaną przez tradycję kapłańską (P). Wypada zaznaczyć, że badania krytyczne wskazują szereg fragmentów, których nie sposób przypisać żadnej z powyższych tradycji. Są one określane mianem „dodatków redakcyjnych” powstałych w całym, również późniejszym, procesie redakcji¹⁰. Część badaczy za taki „dodatek redakcyjny” uważa wersety poświęcone wypuszczeniu kruka (Rdz 8,6-7). D. Marcus podaje, że występowanie motywu trzykrotnego wysyłania ptaków z arki zarówno w Biblii (gołębica), jak i w *Gilgameszu* (gołębica, jaskółka, kruk) oraz *Babyloniace*, mogłoby sugerować, że w Księdze Rodzaju tylko wątek gołębicy jest oryginalny – ten związany z krukiem miałby być późniejszym wtrąceniem. Zaraz jednak dodaje, że analiza porównawcza pomiędzy Pismem Świętym i *Gilgameszem* równie dobrze może doprowadzić do wniosku, że epizod z krukiem jest jak najbardziej oryginalny¹¹. Ten sam autor zaznacza, że część badaczy skłania się ku przypisywaniu starotestamentalnego motywu gołębicy tradycji J, a motywu kruka – tradycji

⁹ Por. Stachowiak, *Potop biblijny*, 27.

¹⁰ Por. Stachowiak, *Potop biblijny*, 37.

¹¹ Por. Marcus, „The Mission of the Raven”, 73.

P¹². Z kolei według T.H. Gastera biblijne odwrócenie kolejności ptaków wysyłanych z arki (względem *Gilgamesza*) miało stanowić próbę przysłonienia tradycyjnej opowieści ludowej¹³.

Współczesne brzmienie Rdz 8,7 jest następujące: „wypuścił kruka; ale ten wylatywał i zaraz wracał, dopóki nie wyschła woda na ziemi”. Tę samą interpretację, według której kruk powrócił do arki, można znaleźć również w Pięcioksięgu Samarytańskim, wszystkich zachowanych targumach, a także u Józefa Flawiusza¹⁴. Jednak inne starożytne przekłady Pisma Świętego różnią się od niego drobnym, ale bardzo istotnym szczegółem. Ten sam fragment w Septuagincie został zapisany w następujący sposób: *καὶ ἀπέστειλεν τὸν κόρακα τοῦ ιδεῖν εἰ κεκόπακεν τὸ ὕδωρ καὶ ἐξελθὼν οὐχ ὑπέστρεψεν ἕως τοῦ ξηρανθῆναι τὸ ὕδωρ ἀπὸ τῆς γῆς*¹⁵. Kluczowe jest słowo: οὐχ ('nie'), przez co otrzymujemy „i wyleciawszy, nie wrócił, póki woda nie obeschła”. Taki sam sens przyjmuje ten fragment w Peszicie¹⁶. O tym, że słowo „nie” budziło wątpliwości badaczy, świadczy m.in. obelos umieszczony nad nim w przekładzie syro-heksaplarnym¹⁷.

Od końca XVI wieku w Kościele Rzymskokatolickim obowiązującą wersją Pisma Świętego była Wulgata klementyńska (*Vulgata Clementina*), która powieliła informację o czasowym opuszczeniu arki przez kruka: „qui egrediebatur, et non revertebatur, donec siccarentur aquæ super terram”. Na tej wersji oparto m.in. polskie tłumaczenie Biblii ks. Wujka:

¹² Por. Marcus, „The Mission of the Raven”, 71.

¹³ Por. Gaster, *Myth*, 129-130 za: Friedman, „The Dispatch”, 123.

¹⁴ Por. Gaster, *Myth*, 129-130 za: Friedman, „The Dispatch”, 77.

¹⁵ „I wysłał kruka, by zobaczył, czy opadła woda, i wyleciawszy, nie wrócił, póki woda nie obeschła z ziemi” (tł. Ł. Popko).

¹⁶ R.B. ter Haar Romeny uważa, że w pierwotnej formie Peszitta zawierała sformułowanie zgodne ze współczesnym brzmieniem, a zmiana nastąpiła na późniejszym etapie, na podstawie Septuaginty. Zob. Haar Romeny, „Techniques of Translation”, 181-182.

¹⁷ Por. Marcus, „The Mission of the Raven”, 75.

„wypuścił kruka, który wychodził i nie wracał się, aż oschły wody na ziemi”¹⁸. Zmiana obowiązującej wersji łacińskiej nastąpiła dopiero wraz z opublikowaniem Neowulgaty (pierwsze wydanie w 1979): „qui egrediebatur exiens et rediens, donec siccarentur aquae super teram”.

3. O POWODACH I SKUTKACH WYSŁANIA KRUKA

W starożytności powszechnie trzymano kruki na statkach, by na podstawie ich lotu po wypuszczeniu odnaleźć ląd¹⁹. Niewiele pomaga to jednak w ustaleniu, czemu właśnie kruk został wysłany z arki Noego, która nie unosiła się już na wodzie, lecz osiadła na górze Ararat.

Rooth we wszystkich mitach wiążących kruka z potopem znalazła inwariant skalania²⁰. Dla Izraelitów z pewnością kruk był ptakiem nieczystym (Kpł 11,15; Pwt 14,14). Na związek pomiędzy nieczystością tego ptaka a jego rolą w biblijnej opowieści o potopie wskazuje m.in. A. Szyjewski²¹. Za tą teorią przemawiają niektóre żydowskie legendy biblijne pochodzące przede wszystkim z piśmiennictwa talmudyczno-midraszowego. Pierwsza z nich mówi, że po opuszczeniu arki kruk znalazł ludzkie zwłoki na szczycie jednej z gór i zająwszy się ich konsumpcją, nie spełnił swojej misji. W dalszej części legendy Noe wysłał gołębicę, która powraca do niego z gałązką oliwną. Całość wieńczy morał: „Wysłać nieczyste to jakby wysłać głupca, a wysłać czyste to jakby wiernego posłańca”²². Taki sam powód pozostania kruka poza arką podaje Jan Chryzostom w *Homiliach na Księgę Rodzaju*²³.

¹⁸ Oba podkreślenia pochodzą od autora artykułu.

¹⁹ Por. Zawadzka, *Kruk*, 169.

²⁰ Por. Rooth, *The Raven* za: Szyjewski, *Symbolika kruka*, 72.

²¹ Por. Szyjewski, *Symbolika kruka*, 72-74.

²² Por. Bin Gorion Berdyczewski, *Żydowskie legendy*, 104.

²³ Por. Joannes Chrysostomus, *In Genesim homiliae*, 26, 12-13. Zob. Marcus, „The Mission of the Raven”, 75.

Interpretacja Grzegorza Bar Hebraeusa (XIII w.) różni się z kolei w jednym szczególe – według niego zwłoki, którymi zajął się kruk, nie znajdowały się na szczycie góry, ale unosiły się na powierzchni wody²⁴. Z padliną związana jest teoria (do zwolenników jej należał m. in. żyjący na przełomie XII i XIII w. David Kimchi – rabin, nauczyciel, gramatyk i komentator Biblii), która mówi, że przesłanką do wysłania kruka była jego padlinożerność – na odsłonięty ląd powinny zostać wyrzucone truchła zwierząt, a znalazłszy je, kruk powinien przynieść do arki kawałek mięsa. D. Marcus słusznie zauważa, że teoria ta posiada słaby punkt. Mięso w dziobie kruka wcale nie musiało pochodzić z lądu, ale z wody, zatem nie stanowiłoby dla Noego żadnej nowej informacji²⁵.

Tradycje jahwistyczna i kapłańska różnią się co do liczby zwierząt czystych i nieczystych, które znalazły schronienie w arce. Według autora kapłańskiego Bóg polecił Noemu wziąć ze sobą po parze wszystkich istot żywych (Rdz 6,20 i Rdz 7,8-9). Autor jahwistyczny natomiast (Rdz 7,2) podaje, że w przypadku zwierząt czystych do arki wchodziło po siedem par, a z nieczystych – po jednej. L. Stachowiak podkreśla, że nie należy się tu raczej doszukiwać próby rzutowania na początki ludzkości stanu rzeczy ukształtowanego przez stosunkowo późną rytualną klasyfikację (Kpł 11,1-47). Według niego chodziło raczej o szeroko rozumianą użyteczność (w tym potencjalne zagrożenie dla życia człowieka) – w odnowionym przez potop świecie wszystkie gatunki miałyby dalej występować, ale „czyste” powinny dominować nad „nieczystymi”²⁶. Do takiego podziału nawiązują dwie legendy biblijne ze wspomnianego wyżej zbioru. Według jednej kruk, opuszczając Noego, oskarżał jego i Boga o wrogość wobec siebie. Bóg miałby być wrogiem dlatego, że pozwolił zabrać

²⁴ Por. *Barhebraeus's Scholia*, 39 za: Marcus, „The Mission of the Raven”, 75.

²⁵ Por. Marcus, „The Mission of the Raven”, 78.

²⁶ Por. Stachowiak, *Potop biblijny*, 64-65.

na pokład tylko jedną parę „nieczystych” kruków, podczas gdy wiele innych zwierząt trafiło tam w liczbie siedmiu par. Z kolei wrogość Noego polegałaby na tym, że, wybierając kruka, naraża cały gatunek na zagładę w przypadku, gdyby wysłaniec zginął podczas misji. Druga legenda przekazuje rozmowę pomiędzy krukami, Noem i Bogiem. Kruk robi Noemu wyrzuty i chce wiedzieć, czemu to właśnie on ma wykonać niebezpieczną misję. Noe odpowiada, że z kruka nie ma żadnego pożytku – nie nadaje się ani na pokarm, ani na ofiarę (co potwierdza teorię Stachowiaka). Wtedy wkracza Bóg, który namawia Noego do pozostawienia kruka, gdyż będzie jeszcze potrzebny światu – jego zadaniem będzie karmienie Eliasza²⁷.

D. Marcus podaje, że wskutek wieloznaczności hebrajskiego zapisu wersu mówiącego o sposobie realizacji zadania przez kruka, możliwe są różne interpretacje. Kruk miałby w ogóle nie oddalać się od arki (latałby cały czas w jej bezpośrednim pobliżu) lub miałby się oddalić na znaczną odległość i dopiero potem wrócić²⁸. Część badaczy przyjmuje drugą z wymienionych hipotez i przypomina, że kruki były powszechnie wykorzystywane przez starożytnych żeglarzy do pomocy przy poszukiwaniu lądu (zarówno ze względu na zdolności związane z orientacją przestrzenną, jak również wytrzymałość i umiejętność pokonywania dalekich dystansów). Idąc tą drogą rozumowania, powrót kruka do arki świadczyłby o tym, że nie udało mu się znaleźć suchej ziemi. Także tutaj Marcus znajduje słaby punkt – gdyby kruk znalazł ląd, na niewiele zdałoby się to Noemu, arka bowiem od dłuższego już czasu była osadzona na górkim szczycie i nie istniała techniczna możliwość wykorzystania jej do przemieszczenia się w stronę oddalonego lądu²⁹.

W starożytności kruk znajdował zastosowanie również jako ptak wróżebny. XIX-wieczny żydowski egzegeta Malbim

²⁷ Por. Bin Gorion Berdyczewski, *Żydowskie legendy*, 104-105.

²⁸ Por. Marcus, „The Mission of the Raven”, 74-75.

²⁹ Por. Marcus, „The Mission of the Raven”, 79.

pisał, że kruki trzymano nieraz w specjalnych klatkach, skąd mogły być wypuszczane wyłącznie przez kapłanów, którzy przewidywali przyszłość na podstawie obserwacji zachowań ptaków w locie³⁰. Przyjęcie takiej interpretacji byłoby nieco ryzykowne, zważywszy na fakt, że wszelkie praktyki magiczne, w tym wróżby, były w Piśmie Świętym wyraźnie zakazane. Jednak nic nie stoi na przeszkodzie, by zgodzić się z propozycją, że wypuszczenie i obserwowanie kruka (zwłaszcza jeśli dodatkowo założymy, że latał on cały czas wokół arki) miało na celu ustalenie panujących wokół warunków pogodowych. Kruk uchodzi za dobrego lotnika, który jest w stanie poradzić sobie w powietrzu nawet przy silnym wietrze. Miałoby to pomóc Noemu w wyborze najdogodniejszego momentu do wysłania z misją znacznie delikatniejszej gołębic³¹.

4. MOTYW KRUKA Z KSIĘGI RODZAJU W INTERPRETACJI ALEGORYCZNEJ

Kruk, który opuścił arkę i więcej do niej nie powrócił, stanowił wdzięczny temat dla alegorycznej interpretacji uprawianej przez wielu pisarzy chrześcijańskich, a także przez Filona z Aleksandrii. Dla tego ostatniego kruk był symbolem zła powodującym arogancję i bezwstydną bezczelność. Wygnanie kruka z arki było zaś równoważne z odrzuceniem wszelkiej ciemności zalegającej umysł, która w przeciwnym razie mogłaby doprowadzić człowieka do szaleństwa³². Podobnie uważał św. Ambroży. W dziele *O misteriach* pisze, że tak jak świat musiał zostać oczyszczony w wodach potopu, tak człowiek musi zostać oczyszczony przez wodę chrzcielną. W jego interpretacji kruk jest figurą grzechu, który odchodzi i nie

³⁰ Por. Marcus, „The Mission of the Raven”, 79.

³¹ Por. Marcus, „The Mission of the Raven”, 80.

³² Por. Philo Alexandrinus, *Quaestiones et solutiones in Genesisim*, II, 35. Zob. Marcus, „The Mission of the Raven”, 76.

powraca, o ile ochrzczoneму uda się zachować wewnętrzną i zewnętrzną prawość³³. Do historii potopu nawiązuje również św. Hieronim. Z arki został wysłany kruk, który nie wrócił, po czym gołębica obwieściła ziemi pokój, przynosząc w dziobie gałązkę oliwną. Podobnie w przypadku obmytego wodą katechumena, najgłupszy z ptaków, tj. diabeł, zostaje wypędzony, a Duch Święty przynosi pokój³⁴. Dla św. Grzegorza z Elwiry (IV w.) kruk symbolizował wszystkie przyjemności, jakim oddaje się zwodnicza i nieczysta dusza, a czerń jego piór miała symbolizować wady grzeszników³⁵.

Jednym z najważniejszych dla omawianego tematu dzieł wczesnochrześcijańskich jest z pewnością *Homilia VI* św. Augustyna pochodząca ze zbioru homilii na Ewangelię i Pierwszy List św. Jana (powstałych w latach 407-409). Ojciec Kościoła podejmuje w niej wiele wątków, m.in. polemizuje z donatystami i ukazuje prawdziwe znaczenie chrztu świętego. Motyw kruka wykorzystuje wielokrotnie i czyni to na różne sposoby, bardzo często przeciwstawiając go gołębicę, co już samo w sobie stanowi wyraźne nawiązanie do historii z Księgi Rodzaju³⁶. Kruk jest tam postrzegany jako ptak skoncentrowany wyłącznie na sobie i zaspokajaniu własnych potrzeb. Podobni są do niego ludzie, którzy zamiast wdychać z powodu niemożności cieszenia się życiem wiecznym, korzystają z uroków doczesności. Dla Augustyna każdy, kto zachowuje się w ten sposób, „ma głos kruka, głos bowiem kruka jest krzykliwy, a nie wdychający [jak gołębica]”³⁷. Dalej autor odróżnia dobry i zły sposób wdychania, jako kryterium wskazując jego powód. Dobrze wdychają ci, którzy robią tak z tęsknoty za

³³ Por. Ambrosius, *De mysteriis*, 3, 10-11.

³⁴ Por. Hieronymus, *Altercatio luciferiani et orthodoxi*, 22. Zob. Hillier, *Arator on the Acts*, 78.

³⁵ Por. Gregorius Iliberritanus – Faustinus Luciferianus, *Tractatus Origenis*, 25. Zob. Hillier, *Arator on the Acts*, 77.

³⁶ Por. Augustinus, *In Joannis Evangelium tractatus*, 6, 1-26.

³⁷ Augustinus, *In Joannis Evangelium tractatus*, 6, 2 (CCL 36, 53; PSP 15/1, 95).

szczęściem wiecznym i chwalebny przyjsiem Chrystusa. Źle natomiast ci powodowani wyłącznie nieszczęściami doczesnymi: chorobą, niewolą, stratą materialną itp. „Skoro ze swoich udręk zostaną uwolnieni, radują się, krzycząc głośno, z czego widać, że są krukami, a nie gołębicami”³⁸. Po tym fragmencie następuje bezpośrednio nawiązanie do historii z Księgi Rodzaju: „Słusznie z arki został wypuszczony kruk i nie powrócił, a wypuszczona gołębica powróciła. [...] Miał tam [Noe] kruka i miał gołębicę. [...] Jeśli zaś arka była figurą Kościoła, to oczywiście, iż jest konieczne, aby w potopie tego świata oba gatunki były w Kościele, i kruk i gołębica. Którzy są krukami? Ci, którzy swego szukają. A którzy są gołębicami? Ci, którzy szukają tego, co jest Chrystusa”³⁹. To porównanie powraca w rozdziale osiemnastym, gdzie mowa o Szymonie Magu: „nie był w Kościele gołębicą, lecz krukem, bo szukał swego, a nie tego, co jest Jezusa Chrystusa”⁴⁰. Chodzi o moc przywoływania Ducha Świętego poprzez nałożenie rąk – Szymon, który został ochrzczony podczas działalności Filipa w Samarii, chciał za tę moc zapłacić Apostołom, którzy w ostrych słowach go skarcili (por. Dz 8,9-24). Teoria Augustyna prawdopodobnie silnie wpłynęła na Aratora – chrześcijańskiego pisarza z VI wieku, autora *De Actibus Apostolorum*. Píše on, że w arce oba ptaki – kruk i gołębica – zostały ochrzczone. Jednak pomimo tego obmycia nieczysta natura kruka wciąż skłania go bardziej do wyboru wygnania. Miałoby to świadczyć o tym, że jeśli czyjaś wewnętrzna natura nie jest czysta jak gołębica, nawet obmycie wodą chrzcielną nie spowoduje pożądanej przemiany życia, jak to miało miejsce w przypadku Szymona⁴¹.

³⁸ Augustinus, *In Joannis Evangelium tractatus*, 6, 2 (CCL 36, 54; PSP 15/1, 96).

³⁹ Augustinus, *In Joannis Evangelium tractatus*, 6, 2 (CCL 36, 54; PSP 15/1, 96).

⁴⁰ Augustinus, *In Joannis Evangelium tractatus*, 6, 18 (CCL 36, 67; PSP 15/1, 107).

⁴¹ Por. Arator, *De Actibus Apostolorum*, I, 629-671. Zob. Hillier, *Arator on the Acts*, 84.

Do kruków Augustyn przyrównuje również wszystkich tych, którzy w jakikolwiek sposób niszczą Kościół. Na przykład przy wzmiance o męczeństwie Szczepana w rozdziale trzecim czytamy: „Abyście zaś wiedzieli, iż w tej ostrości żółci nie było, będący krukami zaraz przeciw gołębiczy [tj. Szczepanowi] po kamienie pobiegli i zaczęto Szczepana kamienować”⁴². Podobnie jak w przypadku kruka, autor wielokrotnie w różnych kontekstach używa pojęcia „gołębica”. Gołębicami są nie tylko członkowie Kościoła (jak Szczepan), ale i sam Kościół. Przez tych, którzy są krukami, wkradają się do niego rozłam i zniszczenie: „Kruki całują, lecz rozszarpują; [...] gdzie jest rozszarpywanie, tam nie ma prawdziwego w pocałunkach pokoju [...]. Kruki bowiem śmiercią się żywią [...]. Ci, którzy rozszarpywali Kościół, śmiercią się żywią”⁴³. W ten obrazowy sposób Augustyn przedstawił donatystów, których błędne nauki odciągały ludzi od prawdziwej wiary. Zaznaczył jednak, że dla zwiedzionych przez nich osób („pożartych przez kruki”) istnieje możliwość nawrócenia: „Z ich powrotu codziennie, w imieniu Chrystusa, się cieszymy”⁴⁴. Sięgając po fragment obecny w piątym rozdziale *Homilii* szóstej (nieobecny w cytowanym tu dotąd polskim przekładzie), można zauważyć, że do grona kruków autor zalicza również te osoby, które nie zechciały skorzystać z szansy na pojednanie z Kościołem: „I nic dziwnego; ponieważ oni są nieskorzy do powrotu dokładnie tak jak kruk wysłany z arki”⁴⁵. Mimo to Augustyn nie ustaje w apelach do nich: „Oderwał się od niego [Ducha Świętego], aby wrzeszczeć z krukami, a nie

⁴² Augustinus, *In Joannis Evangelium tractatus*, 6, 3 (CCL 36, 54; PSP 15/1, 96).

⁴³ Augustinus, *In Joannis Evangelium tractatus*, 6, 4 (CCL 36, 55; PSP 15/1, 97).

⁴⁴ Augustinus, *In Joannis Evangelium tractatus*, 6, 4 (CCL 36, 55; PSP 15/1, 98).

⁴⁵ Augustinus, *In Joannis Evangelium tractatus*, 6, 5 (CCL 36, 55, tłum. własne): „Nec mirum; quia qui inde reuerti nolunt, sicut coruus qui de arca emissus est”.

wzdychać z gołębicą. Przyjdź więc⁴⁶. W dziewiętnastym rozdziale święty z Hippony obrazowo ukazuje bezcelowość ponownego udzielania chrztu (czego donatyści domagali się od chrześcijan, którzy wcześniej wyparli się wiary z obawy przed prześladowaniami), jednocześnie dostarczając nowej hipotezy dotyczącej losu kruka: „Wszystko bowiem było pełne wody i wołała [gołębicą] wrócić, niż ochrzcić się ponownie. Kruk zaś został wysłany, zanim wyschły wody, na nowo ochrzczony wrócić nie chciał i zginął w tych wodach. Oby Bóg zachował nas od śmierci, jaką kruk poniósł! Dlaczego bowiem nie wrócił, jeśli nie z tego powodu, że wody go pochłonęły?”⁴⁷. Kruk miałby więc zginąć przez utonięcie.

O śmierci kruka w wodzie przekonany był również św. Hilary. Podobnie jak wielu innych Ojców, traktował on arkę jako obraz Kościoła, kruk natomiast w jego interpretacji był grzesznikiem, który opuszcza Kościół (święty pomija fakt, że kruk nie wyleciał samowolnie, lecz został wysłany z konkretną misją) i, choć nie jest w stanie spocząć nigdzie indziej, woli zginąć w otchłaniach świata niż powrócić⁴⁸.

5. ZAKOŃCZENIE

W niniejszym artykule udało się przedstawić związek motywu kruka w Księdze Rodzaju z innymi starożytnymi opowieściami o potopie. Dokonałem również krótkiego przeglądu przekładów Pisma Świętego, wskazując na pojawiające się w nich znaczące rozbieżności dotyczące brzmienia kluczowego fragmentu. Wskazałem, że sama analiza językowa pozwala na rozmaite interpretacje powodu, dla którego kruk został

⁴⁶ Augustinus, *In Joannis Evangelium tractatus*, 6, 15 (CCL 36, 62; PSP 15/1, 106).

⁴⁷ Augustinus, *In Joannis Evangelium tractatus*, 6, 19 (CCL 36, 64; PSP 15/1, 108-109).

⁴⁸ Por. Hilarius Pictaviensis, *Tractatus super Psalmos*, 146, 12. Zob. Hillier, *Arator on the Acts*, 78.

wysłany z arki, a dodatkowych możliwości dostarcza m.in. uwzględnienie starożytnych zwyczajów i żydowskich legend biblijnych. W części dotyczącej alegorycznej interpretacji motywu kruka skupiłem się przede wszystkim na jednej z homilii św. Augustyna, jednak starałem się uwzględnić również teorie innych Ojców Kościoła, a także Filona z Aleksandrii. W przyszłości z pewnością wskazane byłoby jeszcze dokładniejsze zbadanie tematu, uwzględniające zwłaszcza pisarzy wczesnochrześcijańskich – w niniejszej pracy odnosiłem się często do źródeł patrystycznych przytaczanych już w artykułach innych autorów. Wartościowe może być poszerzenie zakresu tematycznego takiej pracy poprzez zestawienie interpretacji wszystkich biblijnych fragmentów, w których pojawiają się kruki.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Ambrosius, *De mysteriis* (PL 16,389-410).
- Arator, *De Actibus Apostolorum* (red. A.P. McKinlay) (Vienna: Tempus 1951).
- Augustinus, *In Joannis Evangelium tractatus* (PL 35,1379-1976); tł. polskie: Augustyn, *Homilie na Ewangelię i pierwszy list św. Jana* (tł. W. Szoldrski – W. Kania) (Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy 15/1; Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej 1977).
- Gregorius Iliberritanus – Faustinus Luciferianus, *Tractatus Origenis. De arca Noe. In Genesim. In Canticum canticorum. De Psalmo nonagesimo primo. De fide orthodoxa contra Arianos. De Salomone. Fides Romanorum. De Trinitate. De confessione verae fidei* (CCL 69; Turnhout: Brepols 1967)
- Hieronymus, *Altercatio luciferiani et orthodoxi* (CCL 79B; Turnhout: Brepols 2000).
- Hilarius Pictaviensis, *Tractatus super Psalmos* (CSEL 22; Vindobona: F. Tempus 1891).
- Joannes Chrysostomus, *In Genesim homiliae* (PG 53,21-385).

Philo Alexandrinus, *Quaestiones et solutiones in Genesisim* (Les oeuvres de Philon d'Alexandrie 34A; Paris: Cerf 1979).

Opracowania

- Cassuto U., *A Commentary on the Book of Genesis. II. From Noah to Abraham; Genesis VI 9 – XI 32 with an appendix: from a fragment of part III* (Jerusalem: Magnes Press 1964).
- Bin Gorion Berdyczewski M.J., *Żydowskie legendy biblijne* (tłum. R.R. Stiller) (Katowice: Wydawnictwo KOS 2009).
- Friedman R.D., „The Dispatch of the Reconnaissance Birds in Gilgamesh XI”, *The Journal of the Ancient Near Eastern Society* 5 (1973) 123-129.
- Gaster T.H., *Myth, Legend and Custom in the Old Testament* (New York, NY: Harper & Row 1969)
- Gorzowski A., „Filolog czyta Biblię: czapła, słonka – czy kulik? Problemy z fauną biblijną”, *Znak* 3 (2013) 64-65.
- Hill R.C., *Saint John Chrysostom Homilies on Genesis 18–45* (Washington, DC: Catholic University of America Press 1990).
- Hillier R., *Arator on the Acts of the Apostles. A Baptismal Commentary* (Oxford: Clarendon Press 1993).
- Marcus D., „The Mission of the Raven (Gen. 8:7)”, *The Journal of the Ancient Near Eastern Society* 29 (2002) 71-80.
- Rooth A.B., *The raven and the carcass; an investigation of a motif in the deluge myth in Europe, Asia and North America* (Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia 1962).
- Barhebraeus's Scholia on the Old Testament. Part 1: Genesis – II Samuel* (red. Sprengling M. – Graham W.C.) (Chicago: University of Chicago 1931).
- Stachowiak L., *Potop biblijny. Tworzywo literackie, treść opowiadania, teologia* (Jak rozumieć Pismo Święte 4; Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1988).
- Svensson L. – Grant P.J. – Mullarney P.J. – Zetterstöm D., *Ptaki Europy i obszaru śródziemnomorskiego* (tłum. D. Graszka-Petrykowski) (Warszawa: Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków 2012).
- Szyjewski A., *Symbolika kruka. Między mitem a rzeczywistością* (Kraków: Nomos 1991).

Zawadzka D., *Kruk* (Monografie przyrodnicze 15; Świebodzin: Wydawnictwo Klubu Przyrodników 2006).

ANTONI MARCZEWSKI, dominikanin, biolog, z zamiłowania ornitolog, student pierwszego roku Kolegium Filozoficzno-Teologicznego Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie. Zginął tragicznie 11 lipca 2016 roku.